

استانداردهای حداقل بازداشت پیش از محاکمه در اسناد بین‌المللی و حقوق ایران

تاریخ دریافت: ۲۰ اردیبهشت ۱۳۹۶ - تاریخ پذیرش: ۱۷ بهمن ۱۳۹۷

محمد آشوری*

استاد گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

علی صفاری: استاد یار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

جمال انصاری: دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات

چکیده

با تأکید بر اینکه امروزه تبعات اجتماعی، اقتصادی و حقوقی ناشی از تورم جمعیت کیفری و ازدحام زندان‌ها، این موضوعات را به پیچیده‌ترین چالش نظام عدالت کیفری مبدل ساخته است، بازداشت‌های پیش از محاکمه، یکی از علل اصلی افزایش جمعیت کیفری به شمار می‌رود؛ به گونه‌ای که تقریباً یک‌چهارم از جمعیت کل زندانیان جهان را متهمان بازداشت‌شده تشکیل می‌دهند. بنابراین کاهش شمار و نرخ بازداشت‌های پیش از دادرسی، به کاهش جمعیت کیفری و بهبود شرایط و کاهش ازدحام می‌انجامد. اصول و استانداردهایی مانند اجتناب از بازداشت‌های پیش از محاکمه، اقدامات بازداشتی به‌مثابه آخرین راه‌حل، استفاده حداکثری از تدابیر غیربازداشتی، تأکید بر اصل برائت، لزوم صدور مجوز قضایی و رعایت استانداردهای حداقل زمان بازداشت، از مهم‌ترین اصول ناظر بر بازداشت‌های پیش از محاکمه در حقوق کیفری ایران هم‌سان با الگوهای بین‌المللی است. شناسایی، احصا و پابندی به این اصول، ضمن تضمین حقوق متهمان منتظر دادرسی، برون‌رفت از بحران یادشده را نیز به دنبال خواهد داشت.

کلید واژه‌ها: اسناد بین‌المللی، اصول و استانداردهای حداقل، افزایش جمعیت کیفری، بازداشت‌های پیش از محاکمه، تدابیر غیربازداشتی.

* <E-mail: mashoori@ut.ac.ir>

مقدمه

نظام عدالت کیفری بیشتر کشورهای جهان با بحران ازدحام بیش از حد در زندان‌ها و افزایش جمعیت کیفری روبه‌روست. یکی از علل اصلی و عمده افزایش جمعیت کیفری، افزایش شمار و نرخ بازداشت‌های پیش از محاکمه است؛ زیرا تقریباً یک‌چهارم از ۱۰ میلیون و ۱۰۰ هزار زندانی در سراسر دنیا (۲ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر) را متهمان محاکمه‌نشده تشکیل می‌دهند (UNODC, 2013:7). آمار بازداشت‌های پیش از محاکمه در ایران نیز از همین الگو تبعیت می‌کند؛ زیرا حدود ۲۵ درصد جمعیت کل زندانیان کشور را متهمان تحت فرار تشکیل داده‌اند.

در اسناد منطقه‌ای، بین‌المللی و قوانین ملی کشورها از جمله جمهوری اسلامی ایران، اصول و استانداردهایی حداقل درباره بازداشت‌های پیش از دادرسی تعریف شده است تا ضمن استانداردسازی و قاعده‌مندتر کردن رفتارهای حرفه‌ای مقامات قضایی، اجرایی و نظارتی با تضمین حقوق متهمان بازداشت‌شده، سیاست کاهش جمعیت کیفری تحقق یابد. اگرچه این اصول به صورت مدون و یکجا تقنین نشده و برای دستیابی به آن باید مجموعه قوانین و مقررات مربوط به حقوق بشر، حقوق اساسی، حقوق کیفری، آیین دادرسی کیفری و درنهایت مقررات مربوط به سازمان زندان‌ها مطالعه شود؛ بنابراین در این مقاله، ضمن بیان آمارهای بازداشت پیش از محاکمه در ایران و جهان، از رهگذر مطالعه تطبیقی به بررسی اسناد منطقه‌ای، بین‌المللی و قوانین و مقررات داخلی، همچنین اصول و استانداردهای داخلی و بین‌المللی ناظر بر این موضوع پرداخته می‌شود.^۱ در واقع جنبه نوآوری این مقاله نیز به همین موضوع، یعنی تبیین اصول و استانداردهای بازداشت پیش از محاکمه در قوانین کیفری ایران و مقایسه آن با استانداردهای بین‌المللی بازمی‌گردد.

۱. مفهوم «بازداشت پیش از محاکمه» و «استانداردهای حداقل»^۲

تعاریف متعددی از وضعیت بازداشت پیش از محاکمه و افراد بازداشتی ارائه شده است. در کتاب راهنمای دفتر سازمان ملل متحد درباره جرم و مواد مخدر، «بازداشتی» به فرد مظنونی اطلاق

۱. با توجه به تنگناهای علمی و عملی که در حوزه آمارهای مربوط به جمعیت کیفری وجود دارد، در پژوهش حاضر از آمارهای رسمی ارائه‌شده از سوی ICPS استفاده شده که علاوه بر رسمیت و شفافیت، امکان مقایسه در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی نیز وجود دارد.

2. Minimum standards

می‌شود که در راستای دستور مقامات قضایی [بدون وجود حکم قطعی] به زندان معرفی می‌شود و در انتظار محاکمه قرار می‌گیرد (UNODC, 2013: 95). در تعریفی ساده می‌توان گفت زندانیان قبل از محاکمه، افراد بازداشت‌شده‌ای هستند^۱ که هنوز حکم دادگاه درباره آن‌ها صادر نشده و تنها به دلیل تفهیم اتهام از سوی مقامات صالح قضایی و عجز از ارائه تأمین مدنظر یا به دلیل صدور قرار بازداشت موقت در زندان به سر می‌برند. از سوی دیگر، منظور از استانداردهای حداقل؛ مجموعه‌ای از اصول و استانداردهایی است که به‌مثابه کمترین حقوق افراد تحت بازداشت برای مقامات قضایی و اجرایی الزامی و لازم‌الاجرا هستند.

۲. وضعیت بازداشت پیش از محاکمه

وجود افراد زیاد بازداشتی کافی است تا برخی مؤسسات عدالت کیفری، بازداشت پیش از محاکمه را پیچیده‌ترین چالش درباره مسئله افزایش جمعیت کیفری قلمداد کنند، UNODC (2013: 23). ۷۰ درصد جمعیت زندانیان در بسیاری از کشورهای جهان، افرادی هستند که هنوز محاکمه و صدور حکمی درباره آن‌ها صورت نگرفته است (چانگ، ۱۳۸۴: ۱۵). براساس آخرین آمار منتشرشده از ICPS^۲ در هجدهم ژوئن ۲۰۱۴، شمار بازداشتی‌های حدود ۵۶ درصد از کشورهای جهان بین ۱۰ تا ۴ درصد کل جمعیت کیفری آن‌هاست (ibid). ایران نیز از این حیث در جایگاهی نزدیک به میانگین جهانی قرار دارد (ibid, p:4)، اما جایگاه ایران از نقطه نظر نرخ بازداشت پیش از محاکمه در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. به بیان دیگر، نرخ و شمار افراد تحت بازداشت در ایران در مقایسه با سایر کشورها به نسبت جمعیت کل زندانیان در وضعیت متوسط قرار دارد، اما به نسبت کل جمعیت کشور دچار افزایش شدید جمعیت کیفری است. می‌توان علت این امر را در بالا بودن جمعیت کیفری کل ناشی از عوامل تقنینی، قضایی و... جست‌وجو کرد و براساس آخرین آمار ICPS، نشان‌دهنده ازدحام و افزایش جمعیت بازداشت پیش از محاکمه است.

1. International center for Prison studies, Guidance Notes on prison reform (5), pre-Trial detention, P.2. <Avail able at:<http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/download/oads/gn-8-0.pdf>>

2. International center for prison studies.

۳. اسناد و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی ناظر بر بازداشت‌های پیش از دادرسی

اسناد و مقررات متعددی درباره حقوق متهمان و محکومان از یک سو و تکالیف مقامات قضایی و اجرایی متولی از سوی دیگر- در سازمان ملل متحد و نهادهای منطقه‌ای وضع شده که قسمت اعظم این مقررات به موضوعات مرتبط با زندان، از جمله بازداشت‌های پیش از محاکمه پرداخته است. از مهم‌ترین اسناد منطقه‌ای درباره بازداشت‌های پیش از محاکمه؛ مجموعه اصول برای حمایت از همه افراد تحت هرگونه بازداشت یا حبس^۱، اصول اساسی در رفتار با زندانیان^۲، قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان،^۳ قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد برای موازین جایگزین حبس (قواعد توکیو^۴)، همچنین توصیه‌نامه 13(2006) Rec هیئت وزیران شورای اروپا مصوب ۲۷ سپتامبر ۲۰۰۶ درباره شرایط استفاده از بازداشت^۵ و درنهایت توصیه‌نامه 22(99) R این شورا در مورد ازدحام در زندان و تورم جمعیت کیفری مصوب ۳۰ سپتامبر ۱۹۹۹^۶ است. محتوای بیشتر اسناد یادشده، بیان اصول کلی، استانداردهای حداقل و حقوق اساسی (حق دسترسی به وکلا و...)، شیوه‌های جایگزینی بازداشت پیش از محاکمه و... را شامل می‌شود که در ادامه به‌طور جزئی به بررسی آن‌ها می‌پردازیم. از نظر شکل می‌توان این اسناد را به مجموعه اصول اساسی و قواعد حداقل استاندارد، کنوانسیون‌ها و دستورالعمل‌ها دسته‌بندی کرد که در جداول آتی بررسی خواهند شد.

-
1. Body of principles for the protection of All Persons under Any form of Detention or imprisonment (Principles on detention)
 2. Basic Principles for the Treatment of prisoners.
 3. Standard minimum rules for the treatment of prisoners,
 4. United Nations standard Minimum Rules for Non – custodial Measures (Tokyo Rules).
 5. Recommendation Rec (2006) 13 of the Committee of ministers To member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse.
 6. Recommendation No. R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation.

جدول شماره ۱. مجموعه اصول اساسی مرتبط با بازداشت پیش از محاکمه

ردیف	اسناد	
	انگلیسی	فارسی
۱	Basic principles for the Treatment of prisoners	اصول اساسی در رفتار با زندانیان مصوب
۲	Body of principles for the protection of all persons under any form of detention or Imprisonment.	مجموعه اصول برای حمایت از همه افراد تحت هر گونه بازداشت یا حبس
۳	Basic principles on the Independence of the Judiciary	اصول اساسی استقلال قوه قضائیه
۴	Basic principles on the Role lawyers (1990)	اصول اساسی مربوط به نقش حقوق دانان
۵	Principles on the Effective prevention and Investigation of extralegal, Arbitrary and summary Executions.	اصول مربوط به پیشگیری مؤثر، بازجویی خودسرانه و اعدام‌های شتابزده
۶	Principles for the protection of persons with mental illness and for the Improvement of mental Health care	اصول حفاظت از بیمارهای روانی و بهبود بهداشت روان

جدول شماره ۲. قواعد حداقل استاندارد مرتبط با بازداشت پیش از محاکمه

ردیف	اسناد	
	انگلیسی	فارسی
۱	Standard Minimum rules for the treatment of Prisoners	قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان
۲	United Nations standard Minimum rules for Non – custodial Measures (TKYO Rules)	قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد برای جایگزین‌های حبس (قواعد توکیو)
۳	United Nations standard Minimum rules for the admin is traitor of Juvenile Justice	قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد برای اجرای دادرسی ویژه نوجوانان (قواعد پکن)

جدول شماره ۳. دستورالعمل‌های مرتبط با بازداشت پیش از محاکمه

ردیف	اسناد	
	فارسی	انگلیسی
۱	دستورالعمل مربوط به نقش دادستان‌ها	Guide lines on the Role of Prosecutors
۲	مقررات سازمان ملل برای حمایت از نوجوانان محروم از آزادی	United nations Rule for the Protection of Juveniles Deprived of their liberty
۳	ضوابط رفتاری برای ضابطان قانون	Code of Conduct for law Enforcement officials

۴. بازداشت‌های پیش از محاکمه مقررات کیفری ایران

علاوه بر مقررات قانون اساسی و قوانین آیین دادرسی کیفری، بخش مهمی از مقررات مربوط به بازداشت‌ها، در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ و همچنین دستورالعمل سامان‌دهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری مصوب ۱۳۹۵ رئیس قوه قضاییه تدوین شده است که در خلال مباحث بعدی به صورت گذرا به آن‌ها اشاره خواهد شد.

۵. اصول و استانداردهای بازداشت پیش از محاکمه

در این قسمت، از رهگذر مقایسه و تطبیق قوانین و مقررات داخلی ایران با مفاد اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای، اصول اساسی و استانداردهای حداقلی درباره بازداشت پیش از محاکمه استخراج و معرفی می‌شود.^۱

۱. استخراج و دسته‌بندی اصول در این مقاله از سوی خود مؤلف و به کمک مذاقه در اسناد و قوانین انجام شده است. در برخی منابع، اصول و قواعد ناظر بازداشت پیش از محاکمه به دسته‌های کلی استانداردهای ناظر بر وضع بازداشت پیش از محاکمه، نظارت قضایی بر بازداشت پیش از محاکمه و ملاحظات در حین بازداشت تقسیم و تعریف شده است. جهت مطالعه بیشتر در این خصوص، رک:

American Bar Association, Hand book of international standard on Pretrial detention procedure, ABA, Washing ton. DC 2005, 2010” European criminal Bar Association,” An analysis of Minimum standards in pre-trial detention and the grounds for regular review in pre – Trial detention and the grounds for regular review in the member states of the EU”, ECBA, 2007, Available at: <www.ecba.org>.

۵-۱. اجتناب از بازداشت‌های پیش از محاکمه و عدم جواز بازداشت موقت

بر اساس بند ۳ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد مصوب ۱۹۶۶، نه تنها بازداشت پیش از محاکمه و انتظار دادرسی نباید به‌مثابه قاعده اصلی و عمومی شناخته شود^۱، بلکه با توجه به بند ششم قواعد توکیو، اصل و قاعده در اینجا اجتناب از بازداشت پیش از محاکمه است.^۲ به بیان دیگر، لزوم تضمین ادامه حضور متهم در دادسرا یا دادگاه و لزوم حفظ ادله و حقوق زیان‌دیده اقتضا می‌کند اقدامات تأمینی درباره او صورت بگیرد، اما بر اساس مقدمه توصیه‌نامه R (2006)13 شورای اروپا، استفاده از بازداشت موقت همیشه یک استثناست و همواره باید به‌منزله آخرین ابزار توسل رسیدگی کیفری شناخته شود^۳؛ آن هم جایی که توسل به سایر اقدامات غیرممکن باشد. ۴ اقداماتی نظیر جایگزین‌های بازداشت پیش از محاکمه و از جمله: قرارهای نظارت قضایی یا محدودیت ورود و خروج به نقطه جغرافیایی مشخص.^۵

در حقوق کیفری ایران برخلاف قوانین گذشته که در مواردی حتی صدور قرار بازداشت موقت به عنوان شدیدترین قرار تأمین کیفری را الزامی می‌دانست،^۶ از سال ۱۳۸۳ با تصویب قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، اصل منع دستگیری و بازداشت افراد به عرصه قوانین شکل کیفری ایران وارد شد.^۷ همچنین اصل اجتناب از بازداشت‌های پیش از محاکمه

۱. بند ۳ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: «... نباید بازداشت و انتظار دادرسی افراد به‌صورت یک قاعده عمومی و کلی درآید.»

۲. عنوان بخش ششم قواعد توکیو که ذیل قسمت دو آمده، اجتناب از بازداشت پیش از محاکمه است.

۳. بند ۱-۶. قواعد توکیو: «بازداشت پیش از محاکمه به‌منزله آخرین ابزار توسل رسیدگی کیفری با توجه دقیق به تحقیق در خصوص اتهام ادعایی و برای حمایت از جامعه و زیان‌دیده استفاد خواهد شد.»

۴. بند ۱ ماده ۱ توصیه‌نامه R(99)22 شورای اروپا: «محدودیت از آزادی به‌صورت حبس یا بازداشت می‌بایست در آخرین مرحله استفاده شود، تنها در مواقعی که جدی بودن جرم، استفاده از تمام اقدامات دیگر را غیرممکن کرده باشد.»

۵. بند ۲-۶ قواعد توکیو: «در مراحل اولیه، در صورت امکان از جایگزین‌های بازداشت موقت استفاده خواهد شد». بند ۱۲ توصیه‌نامه R(99)22 شورای اروپا: «لازم است از شیوه جایگزین بازداشت موقت مانند الزام متهم به اقامت در آدرس خاص، محدودیت ورود و خروج به مکان‌های خاص بدون اجازه، تضمین یا نظارت قضایی... استفاده شود.»

۶. طبق ماده ۳۵ قانون منسوخ آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸ صدور قرار بازداشت موقت در مواردی همچون: قتل عمد، آدم‌ربایی و... الزامی بود.

۷. ماده ۵ قانون احترام به آزادی مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳: «اصل منع دستگیری و بازداشت افراد ایجاب می‌کند که در موارد ضروری نیز به حکم و ترتیبی که در قانون معین گردیده...»

در بند ۳ قسمت ۳ قانون برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران مدنظر قرار گرفته است. در مقرر اخیر آمده است: «قضات با لحاظ ظرفیت اعلام شده و تناسب قرار تأمین، از صدور قرارهای تأمین منتهی به بازداشت یا احکام حبس جز در موارد ضروری خودداری خواهند نمود.»

دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری مصوب ۱۳۹۵ رئیس قوه قضائیه هم سیاست اصلی خود که در دستورالعمل قبلی مصوب ۱۳۹۲، «اصل حداقل استفاده»^۱ را لحاظ نموده بود و درباره اصل اجتناب حرفی نداشت - تغییر داده و هم سو با قواعد روزآمد بین المللی، در ماده دو صراحتاً به لزوم اجتناب از صدور قرارهای منجر به بازداشت اشاره کرده است.^۲

تغییر عقیده قانون گذار درباره قاعده بنیادین در بازداشت‌های پیش از محاکمه، به طور خاص درباره قرار بازداشت موقت نمود پیدا کرده و صادق است؛ به طوری که قاعده جایز بودن و در پاره‌ای موارد حتی الزامی بودن صدور قرار بازداشت موقت در قوانین قبلی (قوانین موقتی محاکمات جزایی مصوب ۱۲۹۰^۳ و قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب (۱۳۷۸)^۴ به اصل عدم جواز صدور این قرار مشدد در ماده ۲۳۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲^۵ تغییر یافته است. با این وصف در خصوص کیفری ایران شاید بهتر است بگوییم قاعده اصلی ناظر بر بازداشت‌های پیش از دادرسی «اصل محدودیت بازداشت‌ها به موارد ضروری» درباره سایر قرارهای تأمین کیفری منتهی به بازداشت و «اصل اجتناب و عدم جواز» درباره قرار بازداشت موقت است؛ هرچند اصل اجتناب از بازداشت‌های پیش از محاکمه در حقوق

۱. ماده ۱ دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کنونی مصوب ۱۳۹۲: «در اجرای سیاست‌های کلی قضایی (مصوب مقام معظم رهبری) مبنی بر حداقل استفاده از قرار بازداشت و زندانی کردن اشخاص ... ماده ۲: «با توجه به کثرت متهمانی که با قرار کفالت یا وثیقه بازداشت می‌شوند. لازم است ...»

۲. ماده دو دستورالعمل ساماندهی زندانیان... مصوب ۱۳۹۵: «برای اجتناب هرچه بیشتر از موارد صدور قرار کفالت یا وثیقه منجر به بازداشت لازم است.»

۳. ماده ۱۳۰ قوانین موقتی محاکمات جزایی مصوب ۱۲۹۰: «در جرم‌هایی که به درجه جنایت بوده و مجازات آن جزایی تریبی یا تردیلی است متهم را می‌توان موقتاً توقیف کرد...»

۴. ماده ۳۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸: «در موارد زیر صدور قرار بازداشت موقت الزامی است...»

۵. «صدور قرار بازداشت موقت جایز نیست مگر...»

ایران به مراتب کم‌رنگ‌تر از جایگاه این اصل در اسناد بین‌المللی است.

باید توجه داشت که این اصل در واقع مبنای اصول دیگری مانند: «بازداشت پیش از محاکمه به مثابه آخرین راه‌حل» و «لزوم استفاده از جایگزین‌ها» و «اصل لزوم احراز ضرورت بازداشت بودن» است که دو اصل اول به اختصار بیان شده و اصل سوم در ادامه بررسی خواهد شد.

۵-۲. استاندارد لزوم احراز ضرورت بازداشت

هنگامی که اعلامیه هزاره سازمان ملل متحد^۱ آزادی را اولین ارزش و اصل قلمداد می‌کند و حق آزادی متهم تا صدور حکم و لزوم پرهیز از بازداشت پیش از دادرسی به مثابه اولین اصل در مقررات مربوطه تأکید می‌شود،^۲ استثنایی بودن بازداشت‌ها ایجاب می‌کند - صرفاً در مواردی هم که به کار گرفته می‌شود - ضرورت آن برای مقام قضایی صالح احراز و اثبات گردد. در اصل ۳۹ از «مجموعه اصول برای حمایت از تمامی اشخاصی که تحت هر شکل در بازداشت یا حبس هستند» مصوب قطعنامه شماره ۴۳/۱۷۳ مورخ ۹ دسامبر ۱۹۸۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز به لزوم بررسی ضرورت بازداشت از سوی مقام قضایی اشاره شده است.^۳ همچنین در برخی اسناد، قرائن و اماراتی (مانند جدی بودن و شدت جرم) برای احراز ضرورت بازداشت معرفی شده است.^۴ اصل لزوم احراز ضرورت بازداشت در حقوق کیفری ایران جایگاه شایسته‌ای دارد؛ به نحوی که براساس ماده ۱ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب

۱. اعلامیه هزاره سازمان ملل متحد، سندی راهنما برای سده‌ای جدید است که در اجلاس هزاره در ۶ تا ۸ سپتامبر ۲۰۰۰ در نیویورک به تصویب رسیده است.

۲. اصل ۳۸ مجموعه اصول برای حمایت از اشخاص بازداشتی و مجبوس: «شخصی که به اتهامی کیفری در بازداشت است باید حق داشته باشد در زمانی معقول محاکمه و یا تا زمان محاکمه آزاد شود»؛ اصل ۳۹ مجموعه این اصول: «به استثنای موارد ویژه که در قانون پیش‌بینی شده است، شخصی که به اتهام کیفری بازداشت شده، باید حق داشته باشد تحت شرایطی که ممکن است برحسب قانون تعیین شود تا زمان محاکمه آزاد باشد...»

۳. اصل ۳۹ مجموعه اصول برای حمایت از اشخاص بازداشتی و مجبوس: «... چنین مقامی [مقام قضایی] باید ضرورت بازداشت را بررسی کند».

۴. بند ۱ ماده ۱ توصیه‌نامه R(99)22 شورای اروپا.

۱۳۸۳^۱ به قضات تکلیف شده که از بازداشت‌های اضافی و فاقد ضرورت خصوصاً نوع مشدد قرارهای تأمین کیفری اجتناب کنند. بر احراز ضرورت بازداشت در ماده ۱ دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری مصوب ۱۳۹۲ هم تأکید شده بود.

۵-۳. اصل «مجوز قضایی»^۲

با توجه به اینکه مقامات قضایی، مسئول تصمیم‌گیری نهایی درباره زندگي، آزادی، حقوق، تکالیف و دارایی شهروندان هستند،^۳ هر شکلی از بازداشت یا حبس باید به دستور، مجوز و کنترل مؤثر آن‌ها صورت بگیرد.^۴ به بیان دیگر، هیچ مقامی به‌جز مقامات قضایی صالح حق بازداشت کردن دیگران را ندارد. علاوه بر اسناد بین‌المللی، در اسناد منطقه‌ای نیز به‌صراحت به این قاعده اشاره شده است.^۵

اصل وجود مجوز قضایی برای بازداشت‌های پیش از محاکمه، سه اصل فرعی دیگر را شامل می‌شود؛ اول: «اصل لزوم تفهیم دلایل موجه بازداشت» که طی آن به هر شخصی که توقیف می‌شود باید دلایل توقیف او تفهیم شود.^۶ دوم: قاعده «وجود حق اعتراض به اصل بازداشت پیش از محاکمه» که براساس آن شخص بازداشت‌شده یا وکیل او باید حق داشته باشد در هر زمان براساس قوانین داخلی نزد مقام قضایی در اعتراض به غیرقانونی بودن بازداشت خود با هدف نیل به آزادی بدون تأخیر اقدام کند.^۷ وجود حق اعتراض در اسناد و مقررات متعددی تأکید شده است.^۸

۱. «..... و از اعمال هرگونه سلايق شخصي و سوءاستفاده از قدرت و يا اعمال هرگونه خشونت يا بازداشت‌های اضافي و بدون ضرورت اجتناب شود.»

2. judicial authorization

۳. مقدمه «اصول اساسی درباره استقلال قوه قضائیه مصوب هفتمین کنگره سازمان ملل متحد درباره پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمان»، منعقد در ۲۶ اوت تا ۶ سپتامبر ۱۹۸۵ در میلان ایتالیا و تأیید مجمع عمومی طی قطعنامه شماره ۴۰/۳۲ مورخ ۲۹ نوامبر ۱۹۸۵ و ۴۰/۱۴۶ مورخ ۱۳ دسامبر ۱۹۸۵.

۴. اصل ۴ از مجموعه اصول برای حمایت از اشخاص بازداشتی یا محبوس ۱۹۸۸.

۵. ماده ۱۳ توصیه‌نامه R(2006)13 شورای اروپا: «بازداشت افراد، اجازه ادامه آن و تعیین موارد جایگزین باید توسط یک مقام قضایی صورت گیرد.»

۶. اصل ۱۰ مجموعه اصول برای حمایت از اشخاص بازداشتی یا محبوس مصوب ۱۹۸۸.

۷. اصل ۳۲ مجموعه اصول برای حمایت از اشخاص بازداشتی یا محبوس مصوب ۱۹۸۸.

۸. از جمله بند ۴ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶، بند ۳-۶ قواعد توکیو ۱۹۹۰ و ماده ۱۸ توصیه‌نامه R(2006)13 شورای اروپا.

سوم: اصل شناسایی حق جبران خسارت بی‌گناهی - که بر مسئولیت دولت و مقامات قضایی در صورت اثبات بی‌گناهی شخص بازداشت‌شده مترتب است.^۱

براساس ماده چهار قانون آیین دادرسی کیفری ایران مصوب ۱۳۹۲، هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست؛ بنابراین مقامات قضایی بازداشت‌های پیش از محاکمه را تنها براساس قانون اعمال خواهند کرد. در حقوق ایران اصل «قانونی و قضایی بودن بازداشت‌ها»، اصول فرعی دیگری مانند: لزوم توجه به اهداف و شرایط تأمین کیفری^۲، لزوم تناسب در قرارها^۳، موجه بودن بازداشت و لزوم تفهیم دلایل به متهم^۴ و همچنین وجود حق اعتراض^۵ و حق جبران خسارت^۱ برای بازداشت‌شدگان را توجیه می‌کند.^۲

۱. بند ۵ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی سیاسی مصوب ۱۹۶۶: «هرکس که قربانی دستگیری یا بازداشت غیرقانونی شده است، حق جبران خسارت دارد.»

- اصل ۳۵ مجموعه اصول برای حمایت از تمام اشخاص بازداشت‌شده یا مجبوس مصوب ۱۹۸۸: «۱. خسارت وارده ناشی از فعل یا ترک فعل مقامات صالح که مخالف صریح این اصول باشد، باید جبران شود...»

- بند یک ماده ۳۴ توصیه‌نامه R(2006)13 شورای اروپا: «در صورتی که افراد بازداشت‌شده، بی‌گناه تشخیص داده شوند، حق جبران خسارت دارند؛ این غرامت شامل درآمد و فرصت‌های ازدست‌رفته و خسارات معنوی می‌گردد.»

۲. قانون‌گذار ایران اهداف مشابهی را در مواد ۱۲۹ قوانین اصول محاکمات جزایی ۱۲۹۰، ۱۳۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ و ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ برای قرارهای تأمین کیفری، مانند دسترسی به متهم و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن وی تبیین کرد؛ اما تفاوت اساسی در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ است که در آن تضمین حقوق بزه‌دیده را هم در زمره اهداف قرارهای تأمین احصاء نموده و نشانگر حرکت مقنن به سمت سیاست جنایی بزه‌دیده مدار است.

۳. طبق ماده ۲۵۰ قانون آیین دادرسی کنونی: قرار تأمین و نظارت قضایی باید با نوع و اهمیت جرم، شدت مجازات، ادله و اسباب اتهام، احتمال فرار یا مخفی شدن متهم و از بین رفتن آثار جرم، سابقه متهم، وضعیت روحی و جسمی، سن و جنس، شخصیت و حیثیت او متناسب باشد.

۴. براساس اصل سی و دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «در صورت بازداشت متهم، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتبا به متهم ابلاغ و تفهیم شود.» همچنین طبق ماده ۲۳۹ قانون آیین دادرسی کیفری «قرار بازداشت موقت باید مستدل و موجه باشد.»

۵. ماده ۲۲۵ قانون آیین دادرسی کیفری: «...؛ اما در صورت بازداشت، متهم می‌تواند تا ده روز از تاریخ ابلاغ قرار بازپرس، نسبت به اصل قرار منتهی به بازداشت یا عدم پذیرش کیفل یا وثیقه اعتراض کند.»

۵-۴. اصل معقول بودن مدت بازداشت (حداقل زمان ممکن)

از آنجا که حمایت از جامعه و حقوق بزه دیدگان، پیشگیری از وقوع جرائم و ارتقای احترام به قانون از اهداف اساسی تحقیق قضایی در مرحله پیش از محاکمه به شمار می‌آید،^۳ مدت بازداشت نباید از حد ضرورت برای دستیابی به اهداف یادشده طولانی‌تر^۴ باشد. به بیان دیگر استفاده از بازداشت پیش از محاکمه و طول مدت آن باید به حداقل زمان ممکن - که البته منجر به تحقق عدالت می‌شود - کاهش یابد.^۵

بر اساس بند ۳ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶، «هر کس به اتهام جرمی دستگیر یا بازداشت می‌شود، باید بلافاصله نزد مقام قضایی یا هر مقام دیگری که بر طبق قانون اعمال قدرت قضایی می‌کند حاضر شود و شایسته است که در مدت معقولی راجع به او تحقیق و دادرسی شود و یا آزاد گردد...» معیار «مدت زمان معقول» برای دوره بازداشت پیش از محاکمه علاوه بر مقرر یادشده، در بند سه ماده ۲۲ توصیه‌نامه ۱۳ (۲۰۰۶) R^۶ و اصل ۳۸ از مجموعه اصول برای حمایت از افراد بازداشتی و محبوس^۷ هم ذکر شده است. بدیهی است حداکثر زمان بازداشت هنگامی معقول و منطقی خواهد بود که از مجازات مقرر قانونی برای اتمام مورد تحقیق تجاوز نکند.^۸

→

۱. ماده ۲۵۵ قانون آئین دادرسی کیفری: «اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی به هر علت بازداشت می‌شوند و از سوی مراجع قضایی حکم برانت یا قرار منع تعقیب درباره آنان صادر شود، می‌توانند خسارت ایام بازداشت را از دولت مطالبه کنند» این مقرر در قوانین آئین دادرسی کیفری گذشته، سابقه ندارد.

۲. برای مطالعه بیشتر در خصوص تناسب در قرارهای تأمین کیفری؛ ر.ک. ناجی زواره، مرتضی، «تناسب در قرارهای تأمین کیفری»، مجله تحقیقات حقوقی، تابستان و زمستان ۱۳۸۹، شماره‌های ۶ و ۸ و ۹ و ۱۰، صص ۲۵۹-۲۲۵

۳. بند ۵-۱ قواعد توکیو ۱۹۹۰.

۴. بند ۶-۲ قواعد توکیو ۱۹۹۰.

۵. ماده ۱۱ توصیه‌نامه R(99)22 شورای اروپا.

۶. بند ۳ ماده ۲۲ توصیه‌نامه R(2006) 13 شورای اروپا: «در هیچ موردی محاکمه در زمان بازداشت، نباید از

مدت زمان معقول تجاوز کند»

۷. اصل ۳۸ از مجموعه اصول برای حمایت از تمام اشخاص بازداشتی یا محبوس «شخص که به اتهام کیفری بازداشت است، حق دارد در زمانی معقول محاکمه یا تا زمانی محاکمه آزاد شود.» بدیهی است منظور این است که مدت زمان بازداشت هم باید به تبع مدت زمان محاکمه، معقول و منطقی باشد.

۸. بند ۲ ماده ۲۲ توصیه‌نامه R(2006)13 شورای اروپا: «در هر صورت مدت زمان بازداشت نباید از مجازات مقرر

←

این استانداردهای حداقلی، در حقوق کیفری شکلی ایران تحت عنوان «اصل فوری بودن اقدامات یا اصل لزوم سرعت در رسیدگی» قابل تحلیل است. اصلاح ساختار نظام قضایی کشور در جهت تضمین عدالت و تأمین حقوق فردی و اجتماعی همراه با سرعت و دقت^۱ همواره مدنظر سیاست گذاران کشور بوده است. با توجه به استثنایی بودن بازداشت‌های پیش از محاکمه و لزوم رعایت حقوق مردم، به‌ویژه اقتضای اصل برائت لازم است رسیدگی به پرونده‌های دارای بازداشتی با سرعت مناسب و در دوره زمانی معقول انجام شود. از همین رو قانون اساسی ارسال پرونده محاکماتی ظرف حداکثر ۲۴ ساعت نزد مراجع صالح قضایی در صورت بازداشت را تکلیف کرده و اضافه می‌کند که مقدمات محاکمه باید در اسرع وقت فراهم شود.^۲ طبق بند ب - ۱ برنامه چهارم پنج‌ساله توسعه قضایی نیز رفع اطاله دادرسی و منطقی ساختن زمان تحقیق، دادرسی و اجرا از جمله راهبردها و اهداف برنامه ذکر شده است.

تدوین استانداردهای حداقل مانند: فوریت ارسال و اظهار نظر دادستان درباره قرار بازداشت موقت موضوع ماده ۲۴۰ قانون آیین دادرسی کیفری^۳، مدت حداکثر ۳۰ روز برای نگهداری متهمان در بازداشتگاه‌های موقت موضوع تبصره ۱ ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی بازداشت‌های موقت مصوب ۱۳۸۵^۴ و تعریف حداکثر مهلت سه‌ماهه به‌منظور رسیدگی به پرونده‌های کیفری موضوع بند سه قسمت ک برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹ مجلس شورای اسلامی^۵ در راستای تحقق همین اصل و سیاست است.

→

جرم تجاوز کند».

۱. بند یک سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی (سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی).

۲. اصل سی‌ودوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

۳. «قرار بازداشت موقت باید فوری نزد دادستان ارسال شود، دادستان مکلف است حداکثر ظرف ۲۴ ساعت نظر خود را به‌طور کتبی به بازپرس اعلام کند».

۴. «حداکثر مدت نگهداری متهمان تحت قرار در این بازداشتگاه ۳۰ روز است».

۵. «مدت‌زمان رسیدگی به پرونده در محاکم کیفری حداکثر سه ماه و پرونده‌های حقوقی حداکثر پنج ماه بیشتر نباشد».

۵-۵. اصل برائت

اصل بر این است که افراد محاکمه نشده بی گناه هستند؛ لذا باید با آنان همانند افراد بی گناه رفتار کرد. این نخستین واقعیتی است که لزوم رفتار انسانی به بازداشت شدگان و همچنین لزوم برخورداری از استانداردهای بالاتری نسبت به محکومان - مانند نگهداری جداگانه متهمان و محکومان - را ایجاد می کند. ماده ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز در این باره مقرر می دارد: «هر کس متهم به ارتکاب بزه شده است، از این حق برخوردار است که بی گناه محسوب شود.» همچنین در بند ه ماده ۱۹ اعلامیه حقوق بشر اسلامی درباره اصل برائت می خوانیم «متهم بی گناه است تا اینکه محکومیتش ثابت گردد». از طرف دیگر اصل برائت در حقوق ایران از چنان جایگاهی برخوردار است که یکی از اصول قانون اساسی به آن اختصاص داده شده است. مطابق اصل سی و هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «اصل، برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.» همچنین در ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز با بیان اینکه «اصل، برائت است...» به همین استاندارد حداقل اشاره و تأکید شده است.

۵-۶. استاندارد حداقل «رفتار انسانی»^۱

با تمام افرادی که آزادی شان به نوعی سلب شده است (محبوسان یا زندانیان) باید با انسانیت و احترام که شایسته حقیقت ذاتی شخص انسان است رفتار شود؛ از جمله متهمان باید مشمول رفتار جداگانه ای متناسب با وضعیت افراد غیر محکوم شوند. ۲. نخستین اصلی که در قطعنامه شماره ۴۵/۱۱۱ منبع ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد درباره اصول اساسی برای رفتار با زندانیان ذکر شده است؛ رعایت احترام، شأن و ارزش انسانی در برخورد با زندانیان است. ۳. همین مفهوم در اصل اول مجموعه اصول برای حمایت از افراد بازداشتی و محبوس ۱۹۸۸ نیز تکرار شده است. ۴.

1. Human behavior

۲. بندهای ۱ و ۲ ماده ۱۰ میثاق بین المللی حقوق مدنی سیاسی مصوب ۱۹۶۶.

۳. بند اول اصول اساسی سازمان ملل متحد برای رفتار با زندانیان مصوب ۱۹۹۰: «با تمام زندانیان باید با احترام مقتضی نسبت به حیثیت و ارزش ذاتی آنان به مثابه انسان رفتار شود.»

۴. اصل اول مجموعه اصول برای رفتار با تمام اشخاص بازداشتی و محبوس مصوب ۱۹۸۸: «با کلیه اشخاص تحت هر شکل بازداشت یا زندان باید به روشی انسانی و با احترام برای حیثیت ذاتی انسان رفتار شود.»

اصل سی و نهم قانون اساسی ایران نیز ضرورت رفتار انسانی با متهمان بازداشت شده را تبیین کرده و هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده را به هر صورت ممنوع دانسته و برای آن مجازات تجویز کرده است. بر همین اساس ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری اشعار می‌دارد که اقداماتی مانند سلب آزادی باید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد نکند.

۵-۷. توجه به واقعیت‌ها

وضعیت امنیتی و بهداشتی نامطلوب و سایر محدودیت‌های آسیب‌زا از جمله واقعیات غیرقابل انکار در زندان‌های سراسر جهان است. از سوی دیگر، افراد غیرمحکوم، مزایای اصل برائت را با خود همراه دارند که این امر ایجاب می‌کند با اقداماتی همچون تفکیک بازداشت‌شدگان از محکومان، به مراتب آثار منفی زندان بر زندانیان غیرمحکوم، خانواده آن‌ها و جامعه به حداقل برسد. مهم‌ترین این تدابیر شامل تفکیک متهمان از محکومان، حق داشتن وکیل و ارتباط با دنیای بیرون از زندان است.

۶. استانداردهای بازداشت پیش از محاکمه در رویه قضایی

علی‌رغم اینکه رویه قضایی شکلی در بسیاری از موارد با استانداردهای ملی و حتی بین‌المللی بازداشت‌های پیش از محاکمه انطباق دارد، لکن در برخی موارد نیز به اعمال دقیق این اصول و استانداردها توجه نمی‌شود. برای نمونه: رعایت نکردن اصل تناسب در قرارهای تأمین کیفری، استفاده حداقلی از اقدامات غیربازداشتی، عدم رعایت نصاب حداکثر مدت‌زمان بازداشت‌های پیش از محاکمه و عدم رعایت «اصل فوری بودن اقدامات» از جمله موارد نقض استانداردهای ناظر به بازداشت‌های پیش از دادرسی در رویه قضایی ایران به حساب می‌آید. در مورد عوامل ناظر بر رویه قضایی نیز علاوه بر اتکای بیش از حد قضات دادسرا به اقدامات بازداشتی و ایفانکردن نقش صحیح مفسر قانون از سوی قضات محاکم، بی‌توجهی قضات اجرای احکام کیفری به تکالیف مندرج در دستورالعمل سامان‌دهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری مصوب ۱۳۹۵/۶/۲۳ رئیس قوه قضاییه قابل ذکر است.

نتیجه‌گیری

قوانین کیفری شکلی ایران به‌ویژه از زمان تصویب قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در سال ۱۳۸۳ و مصوبه قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی در تبیین اصول و استانداردهای حداقل ناظر بر بازداشت‌های پیش از محاکمه، خواسته یا ناخواسته از الگوی بین‌المللی تدوین شده در اسناد سازمان ملل متحد پیروی می‌کند؛ به‌طوری‌که اصول «استثنایی بودن بازداشت پیش از محاکمه، لزوم احراز ضرورت بازداشت، استفاده حداکثری از تدابیر غیربازداشتی، قانونی و قضایی بودن توقیف، لزوم رعایت استانداردهای حداقل زمانی در تحقیق و رسیدگی، اصل برائت و...» از جمله مهم‌ترین اصول مشترک و استانداردهای حداقل مربوط به بازداشت‌های پیش از محاکمه در قوانین ایران و اسناد و مقررات بین‌المللی است. پایبندی به این اصول و استانداردها و به‌منظور کاهش مداخله حقوق کیفری، می‌تواند ضمن تضمین حقوق متهمان بازداشت‌شده، به تحقق سیاست کاهش جمعیت کیفری منجر شود.

فوری بودن، کوتاه‌مدت و آزمایشی بودن قوانین کیفری یکی دیگر از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی سیاست جنایی است. در سال‌های اخیر، سیاست جنایی بزه‌دیده‌مدار، کافی نبودن تدابیر غیربازداشتی و جایگزین‌های تعقیب و گسترش استفاده از بازداشت‌های پیش از محاکمه از مهم‌ترین عوامل شکلی افزایش شمار زندانیان به شمار می‌آید. درنهایت علاوه بر ضرورت بهره‌گیری از اسناد و تجربه‌های موفق بین‌المللی و لزوم تحلیل دقیق آمارها و وضعیت فعلی، با توجه به یافته‌های تحقیق حاضر، راهکارهایی مانند: ترسیم سیاست روشن درباره بازداشت‌های پیش از محاکمه در برنامه‌های توسعه کشور، تبیین دقیق ازدحام و افزایش جمعیت کیفری و تعریف اصول و استانداردهای حداقل، کاهش مداخله حقوق کیفری و بهره‌گیری از ضمانت اجرای غیرکیفری و مقرر کردن صنفی، پرهیز از عوام‌گرایی و سیاست سخت‌گیری کیفری و بهره‌گیری از دیدگاه‌های نوین مانند توافقی شدن آیین دادرسی کیفری، عدالت ترمیمی و... تلاش واقعی برای جرم‌زدایی و حبس‌زدایی، برنامه‌ریزی دقیق برای کنترل موارد ویژه مانند: مواد مخدر و جرائم منافی عفت و نیز حذف موانع و محدودیت‌های موجود در تدابیر غیربازداشتی و اصل بودن جایگزین‌های تعقیب و بازداشت پیش از محاکمه و اصلاح مقررات بازداشت موقت برای دستیابی به نرخ بهینه بازداشت پیش از محاکمه به نظام تقنینی کشور پیشنهاد می‌شود.

کتاب نامه منابع و مآخذ

- آشوری، محمد. (۱۳۹۴). *جایگزین‌های زندان یا مجازات بینابین*. چاپ سوم. تهران: گرایش.
- آلبرشت، هانس یورک. (۱۳۹۵). *از دحام در زندان‌ها*. ترجمه حسین غلامی. چاپ اول. تهران: میزان.
- انصاری، جمال. (۱۳۹۷). «عوامل تقنینی و قضایی افزایش جمعیت کیفری در ایران». پایان‌نامه دکتری. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات. تهران.
- پرادل، ژان. (۱۳۸۱). *تاریخ اندیشه‌های کیفری*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ سوم. تهران: سمت.
- تونری، مایکل. (۱۳۷۸). «کیفرهای اجتماع محور در ایالات متحده آمریکا». ترجمه مینا صدیق‌فر. *مجله حقوقی دادگستری*. سال هفتاد و دوم. شماره ۶۴.
- جوانمرد، بهروز. (۱۳۹۳). *تسامح صفر: سیاست کیفری سخت‌گیرانه در قبال جرائم خرد*. چاپ دوم. تهران: میزان.
- چانگ، امیلی و دیگران (۱۳۸۴). *بازداشت پیش از محاکمه: اصلاحات و راه‌حل‌ها*. ترجمه مهران مهاجر. سازمان اصلاحات جزایی بین‌المللی. چاپ اول. تهران: وفاق.
- حاجی تبار فیروزجایی، حسن. (۱۳۹۳). *مجازات جایگزین در حقوق کیفری ایران*. چاپ اول. تهران: فردوسی.
- داودی گرمارودی، هما. (بی‌تا). «اندیشه‌های مجازات و عوامل مؤثر بر حجم جمعیت کیفری». *مجموعه مقالات همایش راه‌کارهای کاهش جمعیت کیفری*. چاپ اول. تهران: میزان.
- دفتر هماهنگ‌کننده فعالیت‌های سازمان ملل متحد در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳). *اعلامیه هزاره سازمان ملل متحد*. چاپ دوم. تهران: مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد در تهران.
- ابرتز، جولیان و دیگران. (۱۳۹۲). *عوام‌گرایی کیفری و افکار عمومی: درس‌هایی از پنج کشور*. ترجمه زینب باقری نژاد، سودابه رضوانی، مهدی کاظمی جویباری و هانیه هزبرالساداتی. چاپ اول. تهران: میزان.
- زارعی محمودآبادی، محمود. (۱۳۸۲). «*زندان زدایی*». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی.
- ستاد مبارزه با مواد مخدر. (۱۳۹۱). *کتاب سال ۱۳۹۱ ستاد مبارزه با مواد مخدر*. چاپ اول. تهران: انتشارات ریاست جمهوری.
- شمعی، محمد و شهباز، سارا. (۱۳۹۴). *جرم‌انگاری حداکثری*. چاپ اول. تهران: جنگل.
- طاهرزاده، احمدعلی. (۱۳۸۶). «مجازات‌های جایگزین حبس». *مجله پیام آموزش*. سال پنجم. شماره ۲۹.
- طاهری، سمانه. (۱۳۹۲). *سیاست کیفری سخت‌گیرانه*. چاپ اول. تهران: میزان.
- عباسی، مصطفی. (۱۳۸۲). «عدالت ترمیمی: دیدگاه نوین عدالت کیفری». *مجله پژوهش‌های حقوق و سیاست*. سال پنجم. شماره ۹.
- فرجی‌ها، محمد. (۱۳۷۸). «چالش‌های ارزیابی کیفرهای اجتماع‌محور». *مجله حقوقی دادگستری*. سال هفتاد و دوم. شماره ۶۴.
- فروغی‌فر، جواد. (۱۳۸۶). «نقش قضازدایی در کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها». *مجموعه مقالات همایش راه‌کارهای کاهش جمعیت کیفری*. چاپ اول. تهران: میزان.

- ◀ قیابچی، حسام و دانش ناری، حمیدرضا. (۱۳۹۱). «الگوهای دوگانه فرایند کیفری: کنترل جرم و دادرسی منصفانه». *مجله آموزه‌های حقوق کیفری*. شماره ۴.
- ◀ کویل، آندرو. (۲۰۰۲). *رویکرد حقوق بشری به مدیریت زندان*. لندن: مرکز بین‌المللی مطالعات زندان.
- ◀ گودرزی بروجردی. محمدرضا. (۱۳۸۴). *سیاست جنایی قضایی*. چاپ اول. تهران: سلسیل.
- ◀ لازرزی، کریستین. (۱۳۹۵). *درآمدی بر سیاست جنایی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ پنجم. تهران: میزان.
- ◀ دلماس مارتی، می‌ری. (۱۳۹۳). *نظام‌های بزرگ سیاست جنایی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ دوم. تهران: میزان.
- ◀ محمود، صابر. (۱۳۸۸). «معیارها و تضمین‌های دادرسی عادلانه در مرحله تحقیقات مقدماتی». *مجله مدرس علوم انسانی*. شماره ۶۳.
- ◀ معصومی، زیبا. (۱۳۹۴). «تبیین اصول و معیارهای طراحی فضاهای بازداشتگاهی شهری». *فصلنامه مدیریت شهری*. شماره ۴۰.
- ◀ ناجی زواره، مرتضی. (۱۳۸۹). «تناسب در قراردادهای تأمین کیفری». *مجله تحقیقات حقوقی*. شماره‌های ۸، ۹ و ۱۰.
- ◀ نورالهی، طه. (۱۳۶۸). «تحولات جمعیت ایران». *مجله بررسی‌های آماری رسمی ایران*. شماره ۲۴.
- ◀ نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۵). *توافقی شدن آیین دادرسی کیفری*. چاپ دوم. تهران: میزان.
- ◀ هاشمی شاهرودی، سید محمود. (۱۳۹۵). *زندان‌زدایی و حبس‌زدایی*. چاپ اول. تهران: میزان.
- ◀ یکرنگی، محمد و ایرانمنش، مهدی. (۱۳۷۸). «کیفرهای اجتماع‌محور: از نظریه تا عمل». *مجله حقوقی دادگستری*. سال هفتاد و دوم. شماره ۶۴.

ب) لاتین

- American Bar Association (ABA). Handbook of international standards on pretrial detention procedure. Washington. 2010. Available at: <biblioteca.cejamerica.org/handle/2015/1325>
- Brehm, Hollie nyseth, Uggem, Christopher and Gasanabo, Jean-Damascene, (2014). "Genocide, justice and Rwandas GACACA courts". *journal of contemporary criminal justice*. Vol. 30. No. 3. PP. 333-352. SAGE publications.
- Center for democracy and governance. Achievement in building and maintaining the rule of law. (2002). section on latin America: Colombia. USAID. Washington. 2002. Available at: <<https://www.usaid.gov/sites/default/files/usaid/colombia/cds.pdf>>
- Center for democracy and governance. Srilanka case study. in alternative dispute resolution: practitioners. Guide 2. USAID. Washington. 1998. Available at: <<https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/200sbe.pdf>>
- Chang, Emily, et al. (2004). *Elaine. pre-trial detention reforms and solutions*.

- penal reform international* (PRI). London: university of Illinois.
- European Criminal Bar Association. “An analysis of minimum standards in Pre-trial detention and the grounds for regular review in the member state of the Eu”. ECBA. 2007. Available at: <www.ecba.org>
 - European committee on crime problems (CDPC). white paper on prison overcrowding. Strasbourg. PC-CP. 2015.
 - International Center for prison Studies. Guidance notes on prison reform (5). Pre-trial detention. Available at: <http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/gn_8_0.pdf>
 - <Available at: www.userpages.umbcedu/~davisj/rwanda.pdf>
 - ahoney, Barry et al, (2001). “Pretrial services Programs: Responsibility and potential”. *National institute of justice*. whashington DC: u.s department of justice. 20531. 2001. Available at:<<https://www.ncjrs.gov/pdffile1/nig/181939.pdf>>
 - N. Masamba, Sita et al (2001). “from prison back home”. *Uganda experience*. 4th ed. Availabe at: <<http://restorativejustice.org/jr=library/from-pris-back-home-social-rehabilitation-as-a-process-the-uganda-experience/1939>>
 - The legal services authorities act (1987). chapter VI. No 19-22 lok adalat. Available at: <lawmin.nic.in>
 - Tkachuk, Brian and walmsley, Roy (2001). *World prison population Facts. trends and solutions*. Helsinki. Available at: <www.heuni.fi/material/attachments/heuni/paper/6ksvgbncb/hp.pdf>
 - United nations office on drugs and crime (UNODC). Handbook on strategies to reduce overcrowding in prison. New York. Un office at Vienna. 2013.
 - Walmsley, Roy. World Prison population. 11th ed. 2016. Available at: <www.prisonstudies.org/resources/WPPL-11>
 - Walmsley, Roy. World Pre-trial/remand imprisonment list. 2th ed. ICPS. 2014. Available at: <www.prisonstudies.org/news/close-three-million-people-pre-trial-tention-worldwide-new-report>